

Bu gün qloballaşan dünyada xalqların və mədəniyyətlərin bir-birinə qovuşması prosesi baş verir. Mədəni dəyərlərə qiymət verən və ona sahib olmağı bacaran xalqlar bu tarixi prosesin sınağından daha şərəflə çıxırlar.

Azərbaycan xalqı zəngin tarixi keçmiş və ümumbəşəri əhəmiyyətə malik mədəni-tarixi irsə malikdir. Xalqımız əsrlərboyu yaratdıqları mədəni sərvətlərini nəsillərdən-nəsillərə ötürmüş, onun qorunub saxlanması üçün bütün imkanlardan istifadə etmişdir. Tarixin müxtəlif inkişaf mərhələlərində buna ayrı-ayrı şəxslər həssaslıqla yanaşmış, daha sonra dünyanın hər yerində olduğu kimi ölkəmizdə də xalqın intellektual fəaliyyətinin məhsulu olan milli-mənəvi sərvətlərinin qorunması sahəsində institutlaşma baş vermişdir.

Hazırda Milli arxivlərimiz təkcə xalqın mədəniyyət sərvətlərinin siyahısına daxil edilən sənədlə materialların qorunmasına həyata keçirir, həm də tarixin müxtəlif dövrlərində baş verən hadisə və faktları təsdiq və sübut etmək imkanına malik rəsmi dövlət orqanlarının aktlarının, idarəçilik sənədləri ilə yanaşı, nadir və qiymətli çap əsərlərinin, əlyazmaların, dövrü mətbuat nümunələrinin toplanıldığı əvəzsiz xəzinəyə çevrilmişdir. Bu xəzinə öz zənginliyi ilə dövlətin məhkəmlənməsinə, vətəndaşların hüquq və maraqlarının təmin olunmasına, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına xidmət edir.

Dövlət arxivlərimizdə xalqımızın əvəzsiz mədəniyyət sərvəti olan dörd milyona yaxın nadir və qiymətli arxiv sənədi (iş), o cümlədən Azərbaycanın mətbuat tarixinin flaqmanları olan "Ziya", "Həyat", "İrsad", "Açıq söz", "Kaspi", "Şərqi Rus", "Azərbaycan" və onlarla digər adda qəzet və jurnalların nüsxələri mühafizə edilir.

Bu gün Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin Elmi-məlumat kitabxanasında, Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində mühafizə olunan, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının və mətbuatının görkəmli nümayəndələrinin şəxsi arxiv fondlarında böyük qayğı ilə qorunan 300 illik tarixi dövrü əhatə edən nadir və qiymətli çap materiallarının tərkibində, millətimize və tariximiz üçün xüsusi dəyər daşıyan Şərqi ilk demokratik respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin ilk rəsmi dövlət mətbu orqanı "Azərbaycan" qəzetinin 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan dilində 366, rus dilində dərc olunan 425 nömrəsi mühafizə edilir. Eyni zamanda XX əsrin sonlarında Azərbaycanın yenidən müstəqillik qazanması ilə çap edilməyə başlanan "Azərbaycan" qəzetinin nüsxələri böyük ehtiramla qorunub saxlanılır. Onların fiziki-kimyəvi aşınmasının qarşısının alınması və bioloji zərərvericilərdən qorunması üçün bütün profilaktik tədbirlər görülür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin 1918-ci il 3 iyul tarixli qərarı ilə həftədə iki dəfə buraxılması nəzərdə tutulan "Azərbaycan Cümhuriyyət Hökumətinin xəbərləri"ndə hökumətin qərarları, ayrı-ayrı nazirliklərin qəbul etdiyi qərarlar, əmrlər, təlimatlar, hökumət xəbərləri, elanlar və dövrün digər aktual məsələləri dərc olunurdu. Bu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin siyasi kursunun, həyata keçirdiyi tədbirlərin xalqa çatdırılması üçün kifayət etmirdi. Məhz bu səbəbdən hökumət 1918-ci il sentyabrın əvvəllərində Gəncədə "Azərbaycan" adlı hökumət qəzetinin nəşri haqqında qərar verdi. "Azərbaycan" qəzeti mətbuat tarixində ilk rəsmi dövlət qəzet idi. Qəzetin adının "Azərbaycan" adlandırılması yeni qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin adının Azərbaycan və rus dillərində çıxan qəzet vasitəsilə bütün dünyaya tanıtılması məqsədini daşıyırdı. Məlum olduğu kimi, "Azərbaycan" qəzetinin ilk dörd nömrəsi Gəncədə çap edilmişdir. Qəzetin birinci nömrəsində Bakının erməni daşnaklarından azad edilməsi barədə məlumatlar verilmiş və Bakının azad olunmasında müstəsna xidmətləri olmuş Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanın teleqramı yer almışdır. Qəzetdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin sədri Fətəli xan Xoyski tərəfindən Nuru paşaya göndərilmiş təbrik teleqramı, Bakı və Cəncə ilə bağlı xəbərlər, dövrünün görkəmli mütəfəkkir-şairi Məhəmməd Həmidin türki əsgərinin sücaətinə vəsf etmiş olduğu "Türk nəğməsi" şeiri və digər qiymətli materiallar dərc edilmişdir. "Azərbaycan" qəzetinin sentyabrın 19, 22, 25-də Gəncədə rus və Azərbaycan dillərində çap olunan səhifələrində hökumətin qərarları, əmrləri, elanları ilə yanaşı, Cəncə və Bakı xəbərləri, "Daşnaksüt-yun" partiyasının regionda yeritdiyi millətçi və şovinist siyasətini tənqid edən məqalələr, erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı apardıqları avantürist siyasətdən əl çəkməyə yönəlmiş

Etibarlı tarixi mənbə

çığırışlar, mənfurların azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər barədə məqalələr verilmişdir. Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində ermənilər tərəfindən Qafqazda azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı siyasətini təhqiq etmək üçün AXC Hökumətinin qərarı ilə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının yaradılması, Tiflisdə və Türkiyədə baş vermiş hadisələr barədə materiallar dərc olunmuşdur. Bakının işğaldan azad edilməsi ilə Cümhuriyyət Hökumətinin Gəncədən Bakıya köçməsi səbəbindən "Azərbaycan" qəzeti 1918-ci il oktyabrın 3-dən Bakıda Azərbaycan və rus dillərində çap olunmağa başlamışdır.

1918-ci il dekabrın 31-dək "Azərbaycan" qəzetinin Azərbaycan dilində 75 nömrəsi, rus dilində isə 70 nömrəsi çap olunmuşdur. Azərbaycan dilində çıxan qəzet Ceyhun bəy Hacıbəylinin, rus dilində çıxanı isə Şəfi bəy Rüstəmbəylinin redaktorluğu ilə çap edilmişdir. Bütövlükdə 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin rəsmi dövlət orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin 443 nömrəsi işıq üzü görmüşdür. Qəzetin redaktoru Ceyhun Hacıbəylinin Paris Sülh Konfransında iştirak edən nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilməsi ilə Üzeyir bəy Hacıbəyli qəzetə redaktorluq etməyə başlamış və o, qısa fasilələrlə (onu səhhəti ilə bağlı bir müddət Xəlil İbrahim əvəz etmişdi) Cümhuriyyət Hökumətinin süqutuna qədər qəzetə redaktorluq etmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin rəsmi xəbərləri, qərarları, əmrləri, təlimatları əsasən yuxarıda qeyd olunan "Xəbərlər" bülletenində və "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin qanun və binəgüzarlıqları məcmuəsi"ndə çap olunduğundan "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində daha çox ictimai-siyasi proseslərə münasibəti ifadə edən nəzəri məsələlər, Azərbaycan, dünya və region ölkələri barədə məlumatlar, xəbərlər, bir sözlə, daha çox oxucuların maraqlandıran məlumatlar öz əksini tapırdı. Qəzetin səhifələrində dövrün ictimai-siyasi və iqtisadi-mədəni hadisələrini nəzəri cəhətdən təhlil edən və ona münasibət bildirən materialların dərc olunması "Azərbaycan" qəzetini hər zaman tarixi tədqiqatların aparılmasında zəngin faktoloji mənbəyə çevirmişdir. Xüsusilə qəzetdə çap olunan parlament iclaslarının materialları, dövrün görkəmli ictimai-siyasi xadimlərinin, ziyalıların və başqalarının Azərbaycan mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, iqtisadiyyatına, neft sənayesinə, ticarət tarixinə, maarifinə, ölkədə və regiondakı siyasi vəziyyətə dair qiymətli məqalələri, bədii və satirik şeirləri əhali tərəfindən böyük maraqla oxunduğu kimi, həmin dövrün tarixi proseslərinin rəsmi sənədlərlə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi də bu günədək öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilmişdir.

"Azərbaycan" qəzetində yer almış və tarixi tədqiqatların aparılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən digər materiallara türk xalqının qəddar düşməni olan Andranikin Zəngəzur, Naxçıvan və Qarabağ azərbaycanlılarına qarşı törətdiyi vəhşiliklər, tarixi Azərbaycan torpağında qurulmuş Ermənistan Respublikasında yaşayan yerli azərbaycanlı əhalisinə qarşı soyqırımı siyasəti, qətlə, qovulması ilə yaşanan acı tələləri barədə məqalələr, o cümlədən bununla əlaqəli Azərbaycan hökumətinin notaları, rəsmi məktubları, Paris Sülh Konfransı tərəfindən AXC-nin defakto tanınması münasibətilə təbriklər, məqalələr, xatirələr və s. bu kimi qiymətli materialları aid etmək olar.

1918-1920-ci illərdə çap olunmuş "Azərbaycan" qəzeti bütövlükdə AXC dövrü Azərbaycanın dövlətçilik, ictimai-siyasi və iqtisa-

di-mədəni həyatında baş vermiş hadisələri özündə əks etdirən zəngin informasiya resursu olaraq bizlərə əvəz edilməz tarixi miras qoymuşdur. Bu gün mətbuat tariximizin öncülü olan "Azərbaycan" qəzetində dərc edilmiş materiallara istinad olunmadan Azərbaycan tarixinin ən şərəfli dövrü olan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün öyrənilməsi və tədqiqi mümkün deyildir. Çünki elmi-tədqiqat əsərlərinin mötəbərliyi tədqiq olunduğu dövrün bütün yazılı mənbələrinə istinad etməklə işlənildikdə daha etibarlı və elmi tutuma malik olur.

Məlumdur ki, Şərqi ilk demokratik cümhuriyyətinin süqutundan sonra qurulan yeni ideoloji sistem, özündən əvvəlki mədəniyyətin inkarı yolunu seçmişdi. Bu səbəbdən arxivlərdə saxlanılan Cümhuriyyət tarixi ilə bağlı bütün yazılı materiallar, sənədlər məxfi qıflə kodlaşdırılmış və ondan istifadə edilməsinə yasaq qoyulmuşdu. Yalnız Azərbaycan yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan xalqının şanlı tarixinin bütün dövrlərini əhatə edən arxiv sənədlərinin üzərindən məxfilik qrifi götürülmüş və həmin sənədlər elmi tədqiqatların aparılması üçün açıq elan edilmişdir. Qeyd olunanlar cəmiyyətdə xalqın milli sərvəti olan arxiv sənədlərinə marağı artırmış, mədəni irsimizin bu qiymətli sərvətindən elmi-tədqiqat, mədəni-maarifçilik məqsədləri üçün geniş istifadəyə təkan vermişdir. Elmi-tədqiqat məqsədilə arxiv materiallarından istifadə üçün arxivlərə müraciət edənlərin sayı illik 350-400 nəfərə çatmışdır. Cəmiyyətin sosial sifarişinə uyğun olaraq arxiv materialları əsasında dövlət arxiv xidməti təşkilatları, tədqiqatçı alimlər tərəfindən hazırlanmış Cümhuriyyət tarixi ilə bağlı sənəd topluları, məcmuələr, elmi-nəşrlər, məqalələr ictimaiyyət tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır. Arxiv sənədlərindən, o cümlədən "Azərbaycan" qəzetində çap olunan materiallardan istifadə etməklə tədqiqatçı alimlərimiz əsasən Rusiyanın Cənubi Qafqaz siyasəti, erməni məsələsi, soyqırımı hadisələri, İran və digər qonşu dövlətlərlə münasibətlər, dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti, yerli özünüidarətmə, torpaq, xeyriyyəçilik və sahibkarlıq fəaliyyəti məsələləri, siyasi partiyaların yaranması, cümhuriyyət dövrü ədəbiyyatı və digər cəmiyyət üçün aktuallığa kəsb edən məsələlər üzrə tədqiqatlar aparmış və elmi dövriyyəyə yeni materiallar gətirməklə xalqın milli şüurunun inkişafına böyük töhfələr vermişdir.

Dövlət arxivlərimizə arxiv materiallarından istifadə etməklə elmi-tədqiqatların aparılması məqsədilə daxil olan müraciətlərin təhlili göstərir ki, alimlərimiz elmi-tədqiqat zamanı daha çox rəsmi sənədlərə üstünlük verməyə çalışırlar. Lakin AXC tarixinin araşdırılması ilə məşğul olan tədqiqatçı alimlərimiz öz elmi işlərində həm də dövrün çap məhsullarına müraciət edir, xüsusilə "Azərbaycan" qəzetində dərc olunan ictimai-siyasi xarakterli materiallardan tarixi mənbə kimi istifadə edirlər. Bu yanaşma müəlliflərə dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin daha obyektiv və müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə və mövzusunun daha əhatəli işlənməsinə əlavə imkanlar yaratmışdır. Belə ki, "Azərbaycan" qəzeti sosial idarəetmədə baş verən məlumatların işıqlandırılmasında aktiv iştirak etdiyi üçün ona müraciət edən tədqiqatçı mövzunu daha müqayisəli və dolğun öyrənmə bilmişdir. Dövrü mətbuata istinad edən tədqiqatçı müxtəlif janrlı materiallarla, nəzəri baxışlarla, icmalarla, yerli və xarici məlumatlarla tanış olur və materialların obyektiv və qərəzsiz analizi onu yeni elmi nəticələr əldə etməyə sövq edir. "Azərbaycan" qəzetində çap olun-

muş materiallar dövlət arxivlərinə müraciət edən tədqiqatçıya Cümhuriyyət Hökumətinin siyasi kursunun əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsində qiymətli tarixi mənbə kimi əhəmiyyətli olduğu qədər, həm də Qafqaz regionunda və Azərbaycanda baş vermiş ictimai-siyasi hadisələrin, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərinin milli münaqişə kontekstində öyrənilməsində, erməni daşnaklarının vəhşiliklərinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında əhəmiyyətli tarixi mənbə rolunu daşıyır. "Azərbaycan" qəzetində çap olunmuş materiallardan qaynaqlanan ideya və məfkurə qığılcımları xalqımızın milli yaddaşının oyanışında, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında qiymətli tarixi mənbə kimi həmişə aktuallığını qoruyub saxlayır və bu zəngin tarixi qaynaq zaman keçdikcə milli dövlətçilik tariximizin əsas simvollarından birinə çevrilir.

Məlumdur ki, istər vətəndaş, istərsə də tədqiqatçı üçün keçmişlə bağlı informasiyanın əldə olunmasında arxiv sənədlərini əvəz edəcək ikinci mənbə yoxdur. Bu gün informasiya axınının kəskin şəkildə artdığı bir dövrdə arxiv sənədlərindən təkcə elmi-tədqiqat və mədəni-maarifçilik məqsədləri üçün istifadə edilmir. Bu zəngin və unikal informasiya resurslarının imkanlarından çoxşaxəli məqsədlər üçün, dövlət idarəetmə sisteminin dayanıqlı və uzunmüddətli inkişafı istiqamətlərinin proqnozlaşdırılması, strateji əhəmiyyətli qərarların qəbulu, irimiqyaslı layihələrin işlənilib hazırlanması və s. strateji məqsədlər üçün istifadə edilir. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev dövlət idarəetmə sisteminə arxivlərin rolunu və arxiv işinin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək demişdir: *"Arxiv işlərinə gərək çox ciddi fikir verək. Bir tərəfdən ona görə ki, bu, xalqımızın tarixini əks etdirən yeganə mənbədir. İkincisi də ona görə ki, tariximizi təhrif edənlərin qarşısını almaq üçün çox mühüm amildir"*.

Ulu Önderin bu müdrik fikri bizləri ölkəmizin gələcək tərəqqisi üçün milli sərvətimiz olan arxiv sənədlərinə, dövrü mətbuat nümunələrinə, nadir kitablara, əlyazmalara daha həssaslıqla yanaşmağa, onu layiqli şəkildə qorumaqla gələcək nəsillərə ötürməyə çağırır.

105 illik şanlı inkişaf yolu keçmiş Cümhuriyyət Hökumətinin mirası olan "Azərbaycan" qəzeti bu gün də dövlətin rəsmi mətbuat orqanı olaraq Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyasının layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə günü-gündən inkişaf edən, qüdrətlənən, yeniləşən Azərbaycanın nailiyyətlərini öz səhifələrində işıqlandırmaqda davam edir. Qəzet Azərbaycan dövlətinin hərbi-siyasi uğurlarını, diplomatiya və beynəlxalq münasibətlərdə qazandığı nailiyyətləri, parlament həyatını, ölkənin sosial-mədəni inkişafı haqqında materialları geniş oxucu kütləsinə çatdırmaqda yetişməkdə olan gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə, vətənimizin çiçəklənməsinə, xalqımızın sosial rifahına 105 il əvvəlki əzmlə xidmət edir.

Xalqımızın milli mətbuat tarixində şanlı inkişaf yolu keçmiş "Azərbaycan" qəzetinin 105 illik yubileyi münasibətilə qəzetin fədakar əməkdaşlarını respublikamızın arxiv ictimaiyyəti adından təbrik edir və onlara yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

*Həsən HƏSƏNOV,
Azərbaycan Respublikasının
Milli Arxiv İdarəsi rəisinin müavini*